

یادگار بزرگمهر حکیم

(سخنان بزرگمهر در ادب نثر فارسی)

تألیف و تدوین: اردشیر الی علی



انتشارات مینا

سرشناسه	: آل علی، اردشیر، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: یادگار بزرگمهر حکیم: سخنان بزرگمهر در ادب نثر پارسی / تالیف و تدوین اردشیر آل علی.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات مینا، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۲ ص.
شابک	: 978-964-6644-44-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
عنوان دیگر	: سخنان بزرگمهر در ادب نثر پارسی
موضوع	: بزرگمهر — در ادبیات
موضوع	: بزرگمهر — کلمات قصار
موضوع	: اندرزنامه‌های فارسی — متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	: Maxims, Persian -- Early works to 20th century
موضوع	: اخلاق — متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	: Ethics -- Early works to 20th century
موضوع	: راه و زندگی — متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	: Conduct of life -- Early works to 18th century
رده بندی کنگره	: PIR۴۰۰/۱۲۰۱۹۷
رده بندی دیویی	: ۳۹۸/۹۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۱۳۶۸۷۹

 انتشارات مینا	
یادگار بزرگمهر حکیم	
نگارنده: اردشیر آل علی	
لیتوگرافی: باختر	
چاپ اول: ۱۳۹۷	
تیراژ: ۲۰۰	
قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان	
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۶۴۴-۴۴-۱	
مرکز پخش: ۸۸۰۷۶۲۱۱-۸۸۰۸۱۶۵۷	
کلیه حقوق محفوظ و مخصوص به ناشر می‌باشد.	
نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است.	

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار.....
۹	مقدمه.....
۱۷	بخش نخست: سخنان بزرگمهر حکیم.....
۷۷	بخش دوم: سخنان برزویه طبیب بخش نخست: سخنان بزرگمهر حکیم.....
۸۹	بخش سوم: ری طرنج بخش نخست: سخنان بزرگمهر حکیم.....
۹۲	بخش چهارم: داستان بنجمهر حکیم.....
۱۲۰	فهرست منابع و مآخذ.....

کتابی که پیش رو دارید دومین مجلد از سری پندنامه‌هایی است که بر اساس اصل فارسی بودن و اعمال دو ویژگی به نثر بودن و کهنه بودن تدوین یافته است. اولین مجلد از این مجموعه پندنامه هوشنگ پیشدادی بوده که پیش از این تحت عنوان «جاویدان خرد» طبع و نشر یافت و چنانکه در پیشگفتار آن گفته آمد، غرض بازآفرینی پندنامه‌های مفقود و معدوم، معرفی پندنامه‌های کم شناخته یا در دسترس نهدادن پندنامه‌هایی است که عموماً دیرپاب می‌باشند. کتاب حاضر با همان معاییر، برای سخنان بزرگمهر، وزیر مشهور خسرو، بن ساسانی (انوشیروان) تدوین یافته است.

این کتاب در یک مقدمه، چهار بخش تدوین شده، مقدمه، نخست توضیحی است در باب بزرگمهر (به اضافه یادداشتی از رزمه قرنی در مورد نامواژه این شخصیت) و سپس به مآخذ مورد استفاده در متن می‌پردازد. بخش نخست شامل مجموعه سخنانی است که با نام بزرگمهر، مشهور و در متون فارسی کمابیش باقی مانده که به ترتیب تاریخی آورده شده است. در بخش دوم سخنان منسوب به برزویه طبیب آمده و این از جهت نظریه ای است که این هر دو شخصیت (بزرگمهر، برزویه) را یکی می‌داند. بخش سوم مربوط به بازی شطرنج است که از باب انتساب کشف قواعد آن توسط بزرگمهر و همچنین اضافه نمودن یک قاعده جدید به آن توسط وی آورده شده. و بخش چهارم مقاله کریستن سن می‌باشد که توسط مرحوم عبدالحسین میکده ترجمه شده است.

مبنای کار مجموعه حاضر تنها تدوین سخنان بزرگمهر بوده بدین وسیله مقایسه سخنان وی، از هرگونه اظهارنظری پرهیز شده است (مگر یک یا دو مورد به استثناء). آن را به معیته قضاوتی موکول نموده، اما خوانندگان می‌توانند با مطالعه و بررسی پندهای موجود، خود به نتایجی دست یابند. کتاب حاضر کامل می‌بود اگر همه آنچه که در باب بزرگمهر به زبان فارسی و عربی، نظم و نثر و ادبی و تاریخی، جمع می‌آمد (پندهای منفرد و حکایات تاریخی) این مهم البته مأمول نگارنده بوده، آنچه پیش رو دارید در این بخشی از کتابی است که مجموعه مذکور را شامل می‌شود.

نام بزرگمهر به عنوان وزیر، با نام انوشیروان همراه و قرین بوده، دو نفری که هر جا سخن از یکی از آنهاست دیگری هم به ذهن متبادر می‌گردد، از انوشیروان نیز به سابقه حکمت‌دوستی و حکمت‌دانی وی سخنانی چند در فرهنگ ایرانی بازمانده است. مجموعه سخنان او اگر با سخنان بزرگمهر همراه و قرین می‌گردید، مجموعه کاملتری را رقم می‌زد؛ اما چون با این کار حجم صفحات کتاب از آنچه مدنظر است بیشتر

می‌گردید، از آن صرف نظر شد و سخنان انوشیروان را که فراهم و آماده نیز می‌باشد، در مجموعه ای دیگر پس از مجموعه حاضر تقدیم خوانندگان خواهیم نمود؛ انشالله.

اسلوب نگارشی هر یک از متن‌های مورد استفاده بر اساس مأخذی است که در فهرست منابع و مأخذ به آن اشاره شده؛ زیرنویس‌های متون مزبور نیز هرکجا که از نگارنده بوده با رمز (ا.ا) نشان داده شده است، در غیر این صورت از مصحح متن مورد نظر می‌باشد.

وظیفه اخلاقی من است تا مراتب تشکر خویش از دانشجوی فرهیخته دوشیزه غزل بند عین آباد که تایپ کامپیوتری بخشی از متن مرهون لطف ایشان می‌باشد را داشته باشم. موفقیت روزافزون ایشان را آرزومندم. امید است مجموعه حاضر کمکی باشد هرچند کوچک در مطالعات پندنامه‌های ایرانی و فارسی، خاصه آنجا که از بزرگوار سخن به میان می‌آید.

اردشیر آل علی

اردیبهشت ۱۳۹۷

مقدمه

الف

حق می‌بود شرحی جهت معرفی بزرگمهر که کتاب حاضر بر اساس سخنان وی تدوین یافته نوشته می‌شد، اما به دلایلی چند از این کار تن زده شد:

نخست، آنکه تا قرن گذشته بزرگمهر کالشمس فی الضحی شخصیتی حقیقی در فرهنگ، تاریخ و اندیشه مردم این سرزمین محسوب می‌شد. نمونه‌ای تمام عیار از اندیشه و خرد ایرانی. محققان غربی با تحقیقات و بررسی‌های خود این فرض را مطرح کرده و پیش آوردند که شخصیتی به نام بزرگمهر نمی‌تواند صحت و واقعیت داشته باشد. یکی از ادیان تحقیق عدم دخالت احساسات و عواطف در آن می‌باشد و این خصیصه سبب می‌گردد که نتایج حاصله از تحقیقات منطبق با واقعیت گردد و بنابراین منطقی و پذیرفتنی شوند. البته که نمی‌توان منکر بعض اغراض سیاسی و متان غربی و مستشرقان شد، اما در کلیت هم نمی‌توان منکر وجود روح علمی در تحقیقات آنان بود.

نگارنده نیز به مانند تمامی ایرانیان به سائقه عرق و پستی دوست نمی‌دارد کاخ رفیع و منبع باور هزار ساله‌ای که از گذشتگان و اسلاف به وی به ارث رسیده با صبر و تحقیقات غربیان فرو ریزد، حتی اگر آن باور، دروغ و کذب محض و ساخته و پرداخته اوهام و خیالات بوده باشد، خاصه از برای شخصیتی گرمی و دوست داشتنی چونان بزرگمهر. ما نه تنها از پذیرفتن حقیقت طرد رفته و حتی اصل موضوع را نیز نادیده یا نابوده می‌انگاریم و هرچند به قول ارسطو که حقیقت از افلاطون هم ریزتر است^۱ گفته سعدی را نصب العین اعتقادی خویش قرار داده‌ایم که:

دروغی که حالی دلت خوش کند

به از راستی کیت مشوش کند

^۱ بیش از نیم قرن است که بر اساس بررسی و تحقیق مرحوم دکتر محمد معین مشخص شده است داستان معروف نصر بن احمد سامانی، رودکی و قصیده بوی جوی مولیان وی ساخته و پرداخته نظامی عروضی یا راویان او بوده، اما هنوز که هنوزه محققان درجه اول این سرزمین دانسته یا نادانسته (که هر دو حال آن عذری غیر موجه است) روایت مذکور را چونان واقعه‌ای تاریخی در آثار خویش آورده و به آن استناد می‌نمایند! این از آن جهت بوده که تفکر شرقی و از جمله نوع ایرانی آن، داستان پردازی را بر حقیقت جویی مرجح دانسته و به آن دلخوش است و نمی‌خواهد حقیقت را غیر آنچه خود دوست داشته و می‌بیند بداند و ببیند.

آنچه گفته آمد تفکری است در نهایت غیر علمی بودن که مردود و منسوخ نزد اهل تحقیق بوده و هست، اما همین نوع تفکر به تقریب در تمامی تحقیقات علوم انسانی سرزمین ما ساری و جاری است و البته تا زمانی که عواطف و احساسات بر اندیشه و خرد ما غلبه دارد وضع به همین منوال بوده و آمیدی به بهبودی و دیگرگونی آن نخواهد بود.

برای نوشتن مقدمه ای در باب بزرگمهر ابتدا می‌بایست موضع اعتقادی خویش را (از باب اصول تفکر) مشخص و روشن می‌نمودیم. اینکه آیا معتقد می‌باشیم بزرگمهر شخصیتی حقیقی بوده یا وجودی افسانه‌ای! بر اساس احساسات و عواطف دوست می‌داریم بزرگمهر حقیقی مسلم باشد و از نظر واقعیت باید این فرض را هم ممکن دانست که بزرگمهر وجودی خیالی و بر ساخته اوهام است. این دوگانگی راه را برای نوشتن مقدمه ای جهت معرفی بزرگمهر سد می‌نمود.

مضاف بر اینکه برای نگارش این باب شخصیتی با ویژگی‌های بزرگمهر نخست باید مجموعه مستندات در باب این شخصیت را به دست آورد و بررسی آن دست به قلم برد و چنانکه می‌دانیم این مهم تا کنون حداقل به شکلی پسندیده به عمل نپیوسته است. بنابر این شقوق نوشتن مقدمه مشکل می‌آمد و از این جهت از نگارش آن صرف نظر گردید.

دیگر آنکه درباره بزرگمهر وجود یا عدم وجود این شخصیت در تاریخ و ادب و فرهنگ ایران، رساله موجز خاورشناس شهیر دانمارکی آرتور کریستن سن^۱ نخستین و اصولی ترین کارهایی است که انجام گرفته و هرچند با گذشت زمان و پیدا آمدن منابع و مأخذ نویافت بازنویسی آن امری بالاتردید می‌باشد اما تا جامه عمل پوشیدن این کار فعلاً مرجعی تام و تمام و معتبر است برای تمام کسانی بوده و هست که در باب بزرگمهر سخن گفته یا می‌گویند.^۲

و سخن آخر اینکه: چه شخصیت بزرگمهر حقیقی بوده و چه افسانه، مقدار به دست می‌پند و اندرز و سخنان حکیمانه به نام وی یا منتسب به وی در فرهنگ ایرانی باقی مانده که مطالعه آن نه تنها خالی از فایده‌ی نیست، بل از نظر بررسی آنچه حکمت عملی خوانده می‌شود و تطوّر آن در اندیشه و تفکر ایرانی و همچنین بررسی سیر تاریخی پندنامه‌های ایرانی (و فارسی) لازم و بایسته است.

^۱ ماحصل و نتیجه بررسی و تحقیق وی عدم وجود شخصیت بزرگمهر و یکی بودن وی با شخصیت برزویه طیب می‌باشد. وی دلایلی چند بر یکی بودن این دو در مقاله خویش ذکر می‌نماید که بعضی از آنها منطقی به نظر می‌رسد. نظر به اهمیت آن و همچنین فایده خوانندگان چنانکه بیان شد ترجمه آن که توسط مرحوم عبدالحسین میکده صورت گرفته است را در بخش چهارم کتاب حاضر آورده ایم. توصیه می‌شود جهت آشنایی با شخصیت تاریخی (و ادبی) بزرگمهر ابتدا مقاله مزبور خوانده شود.

سعی شده آنچه از بزرگمهر شناخته و در کتب گونه‌گون فارسی مسطور و متفرق است بیرون‌نویسی و در کنار یکدیگر قرار گیرند^۲، شاید با اشراف بر کلیت سخنان و مطالعه و مقایسه یکایک آنان به نتایج تازه‌تری در باب این شخصیت محبوب ایرانی دست یافت.

* پیش از معرفی منابع و مأخذ به کار رفته در متن، پاسخ (یادداشت) علامه قزوینی به استفتاء استاد معین در باب نام‌آزمه بوذرجمهر (ابوذرجمهر) را جهت فایده و بهره‌مندی خوانندگان می‌آوریم. مرحوم معین متن پاسخ (یادداشت) فوق را در تصحیح کتاب برهان قاطع و ذیل لغت بزرگ امید آورده است.^۳

مرحوم علامه قزوینی در نامه مورخ ۹ خرداد ۱۳۲۵ در پاسخ نگارنده (محمد معین) نوشته اند: "شبهه ای نیست که بوذرجمهر و ابوذرجمهر یا هر املائی دیگری برای این کلمه که با ذال معجمه باشد، غلط فاحش و اشتباه عامیه است که جزء اول این کلمه را به کنیه ابوذر معروف از صحابه مشهور حضرت رسول اشتباه کرده‌اند و حتماً باید در دست است ولی "بوذرجمهر" در تاریخ بیهقی چاپ مرحوم ادیب، گمان می‌کنم بکلی صحیح و منطقی باشد. در خط امروزی فارسی هیچ اهمیتی ندارد که ضمه را بنحو اشباع یا واو هم بنویسند یا بدون اشباع بی واک. مثل امید و امید و خرسند و خورسند و پل و پول (بمعنی pont) و امثالها، ولی ابوذرجمهر با زاء معجمه و با سینه الف در اول، هیچ وجهی از صحت، گمان نمی‌کنم داشته باشد. چون هیچ بنظر نرسیده که بزرگ را "ابزرگ" بنویسند یا "بوزرگ" یعنی بزیادتی الفی در اول آن."

ب

۱- آداب العرب و الفرس و الهند و الروم (جاویدان خرد)

ابوعلی الخازن احمد بن محمد بن یعقوب مسکویه (یا مشکویه) رازی، فیلسوف و مورخ نام قرن چهارم و پنجم هجری (فوت ۴۲۱هـ) پس از دستیابی و ترجمه متن جاویدان خرد، پندهای منتسب به هوشنگ پیشدادی، پادشاه اساطیری تاریخ ایران، مجموعه‌ای از پند و اندرزهای ملل باقیه و امم راقیه آن عهد تدوین و تألیف می‌نماید (به زبان عربی) و مجموعه آنها را با نام آداب العرب و الفرس و الهند و الروم مسمی می‌سازد که احتمال به خاطر شهرت بخش اصلی کتاب (پندهای هوشنگ پیشدادی) و همچنین بر اساس تسمیه جزء به کل، جاویدان خرد نامیده و به آن مشتهر می‌گردد.

^۲ زیرنویس‌های به کار رفته در متن سخنان از مصححان متون مذکور بوده مگر آنجا که با حروف اختصاری (یا) متمایز شده باشد که نشان دهنده یادداشت نگارنده است.

^۳ به نظر نوشته فوق در مجموعه یادداشت‌ها و مکاتبات علامه قزوینی که توسط مرحوم ایرج افشار تدوین یافته مذکور نیست.

این کتاب در بخش پند و اندرزهای ایرانیان شامل سه پاره از مجموعه پندهای بزرگمهر می‌باشد:

پاره نخست (اختیارات کتاب بزرگمهر) ترجمه متن پهلوی ایادگار و زرگمهر (یادگار بزرگمهر) می‌باشد. این متن پهلوی مهمترین متن حاوی پندهای منتسب به بزرگمهر است، قید انتساب از باب وجود یا عدم وجود شخصیت بزرگمهر می‌باشد و قید اهمیت از این باب است که مأخذ اصلی ترجمه موجود است که خوشبختانه از دستبرد حوادث روزگار جان به سلامت در برده و به دست ما رسیده است (مضاف بر اینکه خود کتاب مسکویه نیز قدیمی‌ترین مجموعه به جا مانده از پندهای بزرگمهر می‌باشد) و از این نظر می‌تواند مورد تدقیق قرار گرفته و درمورد بزرگمهر نظرات قطعی تری ابراز داشت.

از این کتاب سه ترجمه شناخته شده است:

نخست ترجمه عثمان بن ابی الوفا بن محمد قزوینی، تحت عنوان جاودان خرد، که ترجمه را به نام ابوبکر بن سعد زنگی (حکومت ۶۲۸ تا ۶۵۸ هـ) پرداخته، تاریخ تألیف آن نیز قاعدتاً در همین دوره حکومت فرمانروای مزبور می‌باشد.

دو دیگر ترجمه تقی الدین محمد بن شیخ محمد الارجانی التستری (ارجانی شوشتری)، ادیب معاصر جهانگیر، پادشاه هند (حکومت ۱۰۱۴ تا ۱۰۲۷ هـ) که به ظاهر در فاصله زمانی ۱۰۳۱ تا ۱۰۳۵ هجری و با نام جاویدان خرد صورت گرفته است.

سه دیگر ترجمه محمد حسین بن حاجی شمس الدین محمد حسین حکیم، ادیب معاصر عالمگیر اورنگ زیب پادشاه هند (حکومت ۱۰۶۹ تا ۱۱۱۸ هـ) که در سال ۱۰۶۵ هجری انجام و با نام انتخاب شایسته خانی (یکی از کارگزاران همعصر مترجم که کتاب به نام وی موشح شده است) گردیده است. این ترجمه نسبت به اصل کتاب تغییراتی داشته و همراه با اضافات و کاستی‌هایی می‌باشد. سرانجام این کتاب دو رشته سخن تحت عنوان برزویه الحکیم آورده شده که در ترجمه‌های پیشین این کتاب بدون ذکر فائده آن آمده است، مشخص نیست مترجم بر اساس چه مستند یا منبعی این سخنان را به برزویه منتسب ساخته است، اما چون به نص از او نام برده آنها را در بخش دوم کتاب (سخنان برزویه طیب) آورده ایم.

بر اساس معیار کهنه بودن متن، پندهای مزبور را از ترجمه عثمان بن ابی الوفا در بخش نخست این مجموعه می‌آوریم.

روش کار مترجم اینگونه بوده است که ابتدا سخن یا چندسخن از اصل عربی کتاب می‌آورد و سپس در پی آن ترجمه آن را بیان می‌دارد. ما تنها ترجمه‌های مورد لزوم را از میان قسمت‌های عربی و بقیه کتاب خارج ساخته و به توالی و پشت سرهم در معرض معاینه خوانندگان قرار داده ایم.

۲- تجارب الامم فی اخبار ملوک العرب و العجم

ترجمه کم شناخته کتاب معروف و کهن نه‌ایه الارب فی اخبار الفرس و العرب است که حسب تصادف نه نام نویسنده اصل عربی آن شناخته شده و نه نام مترجم فارسی آن.

اصل عربی آن را برخی از قرن اول (سال ۷۵ هجری) و برخی از نیمه نخستین قرن پنجم هجری می‌دانند و چنانکه مصححان ترجمه فارسی کتاب، مذکور داشته‌اند می‌بایست مورد نخست درست باشد و اگر نظرشان صائب باشد نشان از درجه اهمیت کتاب می‌دارد (برای توضیح کامل‌تر به مقدمه فاضلانه کتاب رجوع شود). کتاب در عهد اتابکان فارس به پارسی برگردانده شده است.

۳- تاریخ بیهقی

نوشته ابوالفضل بیهقی نائب و پیر دربار سلطان محمود و مسعود غزنوی. اصل این کتاب در ۳۰ مجلد و تحت عنوان تاریخ آل سبک‌تین نگارش درآمده که تنها قسمتی از آن که مربوط به حوادث و سوانح زمان سلطنت سلطان مسعود است باقی مانده و به دست ما رسیده است بدین جهت به تاریخ مسعودی نیز شهره می‌باشد (به نظر می‌رسد در ازبین رفتاری قسری کتاب تعمیدی در کار بوده است).

نگارش این کتاب مابین سنوات ۴۴۹ (شروع نگارش کتاب) بقی گفته خود مؤلف) تا ۴۷۰ هجری (سال وفات بیهقی) بوده.

بیهقی در شرح وقایع سال ۴۲۳ هـ و ذیل عنوان (ذکر احوال و حال محمد بن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او) حکایتی نقل می‌کند از بزرگمهر حکیم در احوال و حال روزگار وی. در این حکایت یک سفارش، یک پندنامه (به سیاق وصیت) و دو گفتگو از بزرگمهر آورده شده است. به تاریخ نگارش کتاب به نظر علی الحساب قدیم‌ترین مجموعه شناخته شده از سخنان بزرگمهر به زبان فارسی است که به دست ما رسیده است. چون درک و ارتباط این قطعات منوط به دانستن محتوای کلی حکایت مزبور بوده علیرغم مغایرت با اصول مقرر کتاب حاضر (عدم آوردن حکایات) استثنائاً تمام روایت بیهقی از بزرگمهر که شامل چهار رشته سخن می‌باشد را به معرض دید خوانندگان قرار داده ایم.

درمورد صحت یا سقم موضوع و مواد حکایت البته جای بحث و فحص وجود دارد (خاصه در پایان حکایت) که چون کتاب حاضر تنها معهود بر تدوین سخنان بزرگمهر است از ورود به آن چشم‌پوشی شد.

۴- سیاستنامه

سیاستنامه، سیرالملوک یا پنجاه فصل خواجه، اثر معروف خواجه نظام الملک وزیر مقتدر عهد سلجوقیان می‌باشد. این کتاب مابین سنوات ۴۶۵ (نیمه نخست کتاب) تا ۴۸۴ هجری (نیمه دوم کتاب) نوشته شده است. کتاب شامل چهار مورد از سخنان بزرگمهر می‌باشد. یک مورد از آنها از بخش اول کتاب (زمان اقتدار خواجه) و سه مورد دیگر از بخش دوم کتاب (زمانی که خواجه در سراسیمه سقوط قرار داشت) بوده که اتفاقاً موارد اخیر با اوضاع و احوال خواجه که در موقعیت خاصی قرار داشته همخوانی دارد و از این باب قابل توجه است.

۵- ذخیره نامه، مجهول المؤلف

مجموعه‌ای است که چون از چند نوشته مجزا و منفرد که بر اساس بخش اصلی آن به خردنامه مسمی گردیده. خود این بخش اصلی مجموعه است. است از پند و اندرزهایی که هر یک تحت عنوان موضوع یا شخصیتی نامگذاری شده است. هر یک از این بخش‌ها، به گونه‌ای که ملاحظه می‌شود و هم مطابق نظر معرف نسخه (مجتبی مینوی) و مصحح کتاب (منصور ثروت) از قرن چهارم یا پنجم هجری بوده، اما بر اساس دیگر بخش‌های کتاب و همچنین نسخه (۵۷۴هـ) اثری از قرن ششم هجری معرفی شده است. این کتاب شامل سه پاره از سخنان بزرگمهر می‌باشد: نکاتی که بزرگمهر در باب پزشکی یاد کرده / پاسخ‌های بزرگمهر به پرسش‌های انوشیروان / پندنامه بزرگمهر.

آنچه تحت عنوان در باب پزشکی از بزرگمهر یاد شده می‌تواند یکی باشد بر احتمال یکی بودن شخصیت بزرگمهر و برزویه طبیب و به نظر مؤید نظر کریستن سن باشد.

پیش درآمد پندنامه بزرگمهر نیز شامل همان سخنانی است که در داستان بزرگمهر به تاریخ بی‌بهری آمده است.

قابل ذکر است که کتاب خردنامه، کتاب طبع شده دهه‌های اخیر بوده و با آنکه سرهای آن کتاب بوده کمتر به آن توجه شده است.

۶- ظفرنامه

کتاب ظفرنامه ترجمه‌ای است منسوب به ابوعلی سینا، مجموعه‌ای از پند و اندرزهای منتسب به بزرگمهر، مشتمل بر پرسش‌های سائل (سوال کننده‌ای) ناشناس و پاسخ‌هایی که بزرگمهر داده است. در مورد نام کتاب، انتساب مطالب آن به بزرگمهر و مترجم آن (ابوعلی سینا) و همچنین زمان انشاء و زمان ترجمه کتاب

جای بحث است، اما به هر حال اثر و خصائص سبکی آن نشانگر آن است که متنی است به جا مانده از عهود قدیم، چه نام آن ظفرنامه بوده باشد یا نبوده باشد، چه مترجم آن بوعلی سینا-طیب و فیلسوف معروف- بوده باشد و چه نبوده باشد. در این باره می‌توان به مقدمه مصحح آن و همچنین توضیحات کریستن سن (داستان بزرگمهر حکیم) مراجعه نمود. عین این پندنامه را از نسخه مصحح آن نقل نموده ایم.

۷- نصیحة الملوك

نصیحة الملوك کتابی است به فارسی و در حکمت عملی که امام محمد غزالی آن را در حدود سال ۵۰۳هـ به نام سلطان سنجر (زمانی که در سلطنت برادرش محمد، امارت خراسان و ماوراءالنهر را داشت) پرداخته است. این کتاب با یک مقدمه، هفت باب و یک خاتمه گنجینه‌ای است از حکم و مواظ و پند و اندرز که مقدار معتنی بی‌ی از پند و اندرزهای آن به نام بزرگمهر ثبت شده است.

۸- کلیله و دمنه

کتاب معروف و مشهور کلیله و دمنه البته سغنی از معرفی بوده. این کتاب با فصولی که مسمی به نام‌های بزرگمهر و برزویه طبیب است از مهمترین اسناد و مدارک در باب شخصیت، زندگی، عقاید و افکار این دو چهره می‌باشد.

این کتاب بعد از ترجمه عربی آن که توسط عبدالله بن مفع اديب شهر ایرانی صورت گرفته، در اوایل قرن ششم هجری، دو بار و به ظاهر بدون اطلاع مترجمان از کار یکدیگر، تبارسی برگردانده شده است.

یکی ترجمه سخت مشهور نصرالله منشی که به نام سلطان وقت و مدح و رجم، که کتاب به وی اهدا شده (بهرامشاه غزنوی) به کلیله و دمنه بهرامشاهی شهره گردیده و دیگر ترجمه‌ای، سیروس روان از ادیبی به نام محمد بن عبدالله بخاری که تا همین قرن حاضر ناشناخته بوده و با نام داستان‌های بیایای چاپ و نشر یافته است.

مقدمه‌های چندگانه کتاب در ترجمه‌های خود دستخوش اضافات، ساقطات و تغییرات فاحشی بوده. هرچند داستان‌های بیدپای چنانکه گفتیم ترجمه سلیس‌تر و روان‌تری داشته و بنابراین با اهداف این کتاب همسوتر بوده اما به این علت که آنچه با نام بزرگمهر شهره است در ترجمه فوق به نام وی نیامده، آن را از همان ترجمه بهرامشاهی آورده ایم (فصل ۸) و برای آنچه به نام برزویه شهره است از ترجمه بیدپای سود جسته‌ایم (فصل ۱۲).